

RECENSIES

In een reeks aanhangsels worden in detail een aantal veldslagen uiteengezet: Visé (1106), belegering van Hoei (1119-1120), Wilderen (1129), belegering van Bouillon (1141), Andenne (1151), Brabantse veldtochten tegen Luik (1212-1213), Loncin (1298), Borgworm (1313), Hanzinelle (1314), Donmartin (1325), Erbonne, Borgworm en Hoesselt (1328), Vottem (1346), Tourinne (1347), Othée (1408), Montenaken (1465), Brustem (1467), Chênée (1482), Hollogne-sur-Geer (1483), Zonhoven (1490).

We wachten met veel belangstelling op verdere navorsingen van C. Gaier met de hoop dat hij zich zal kunnen onttrekken aan het particularisme van de Luikse bronnen om over te gaan tot een ruimere vergelijkende studie.

J. L. CHARLES

L. GENICOT, M. s. BOUCHAT-DUPONT en B. DELVAUX, *La crise agricole du bas moyen dge dans le namurois* (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e reeks, XLIV; Leuven: Publications universitaires de Louvain, 1970. Een deel van IX - 235 blz. Prijs: 450 BF).

Het was een gelukkige gedachte van Prof. Génicot, wiens vertrouwdheid met de Naamse bronnen en met de laat-middeleeuwse landbouwgeschiedenis haast spreekwoordelijk is geworden, aan enkele van zijn leerlingen als onderwerp voor hun licentiaatsverhandeling een duidelijke opdracht op dit terrein te geven. Mej. B. Delvaux zou de beruchte 'prijzen- en lonenschaar' der late middeleeuwen in het Naamse analyseren. Mej. Dupont zou er het bestaan van *Wüstungen* nagaan. Beiden konden daarvoor gebruik maken van de rekeningen van het Groot Hospitaal te Namen en enkele aanverwante instellingen. De Naamse stadsrekeningen leverden bijkomende aanduidingen voor enkele prijzen en vooral voor de lonen.

Het was een nog gelukkiger daad van Prof. Génicot dat hij de werken van zijn beide leerlingen heeft nagezien, verbeterd, herwerkt, gebundeld en uitgegeven. De ontstaansgeschiedenis van dit boek verklaart de ietwat ongewone opbouw. Een eerste deel is in feite de synthese, de besluiten ten bate van de economische geschiedenis van West-Europa, die de Leuvense meester getrokken heeft uit de twee volgende delen, die respectievelijk handelen over de evolutie van het domein en van de inkomsten van het Groot Hospitaal te Namen tussen 1273 en 1468 en over de prijzevolutie te Namen van 1367 tot 1500.

De zogenaamde *age of contraction* der late middeleeuwen was voor alles een plattelandsverschijnsel. Aan de hand van de Engelse en Duitse literatuur over deze depressie kan men als typische verschijnselen van deze crisis precies aanhalen de *Wüstungen of lost villages*, d.w.z. de vervallen en verlaten akkers en dorpen, en de 'prijzenschaar', waarbij de prijzen van de voedingsmiddelen, speciaal van de granen, dalen terwijl de lonen en de prijzen der industriële goederen eerder stijgen. Het bestaan van beide fenomenen blijft voor de Nederlanden echter een punt van discussie zodat deze onderzoeken over het Naamse in het debat een nieuwe aanbreng moesten betekenen. Ondanks de geleverde inspanningen, bleek het verzamelde prijzenmateriaal onvoldoende om een afdoend antwoord te geven. De reeks der graanprijzen (speciaal spelt en haver) begint slechts te lopen vanaf 1368, datum van de oudst bewaarde rekening van het hospitaal, terwijl voor andere produkten de reeksen nog later inzetten: pas in 1400 voor ijzer en in 1450 voor Franse wijn bijvoorbeeld.

Bovendien zijn de reeksen nog zeer onvolledig zodat bij de bewerking de methode der glijdende medianen niet kon worden gebruikt en de ongewogen rekenkundige gemiddelden soms op verschillende jaarprijzen moesten worden berekend. De representativiteit van de indexcijfers wordt daardoor natuurlijk gevoelig verzwakt. Toch is het zonder meer

duidelijk dat de graanprijzen tot 1440 een gevoelige stijging kennen en nadien nog een lichte opwaartse tendens vertonen. In zilvergewicht uitgedrukt, vertonen deze prijzen niettemin tijdens de vijftiende eeuw een bijzonder uitgesproken daling, die de evolutie in de andere Europese steden zelfs ver overtreft. De Naamse nominale graanprijzen schijnen zeer nauw aan te sluiten bij deze van Antwerpen en speciaal bij deze van Leuven, uitgenomen in de decennia vóór 1390, wanneer het niveau der Brabantse en Vlaamse prijzen ver boven dat in Namen uitsteekt. O.i. moeten de gevoelige devaluaties van de Vlaamse en vooral de Brabantse rekenmunten, die trouwens soms nauw verbonden waren, dit tijdelijk niveauverschil verklaren. In tegenstelling tot Leuven nochtans konden voor de andere prijzenreeksen geen betekenisvolle afwijkingen van het verloop der graanprijzen worden vastgesteld. Uiteindelijk bleef het onderzoek naar de prijzenschaar dus zonder duidelijk antwoord. De natuurlijke omstandigheden van het Naamse zouden dit, volgens de auteur, met zich hebben gebracht omdat Namen een gebied was dat een tekort aan granen had, maar daarentegen een overvloed aan bossen, steen, kolen en metaalertsen, zodat de elders voorkomende dualiteit bij de prijzevolutie hier werd gemilderd.

De schaarse graanproductie bracht ongetwijfeld met zich dat het aantal definitief opgegeven hoeven en landerijen, te oordelen naar de evolutie van het domein van het Groot Hospitaal van Namen, eerder klein was. De hospitaalbezittingen, die in 1367 zo wat 700 ha. uitmaakten, lagen veelal in het Noorden van het graafschap, een relatief vruchtbare streek. De eerste rekening (anno 1367/68) vernoemt reeds een paar landopgaven, maar dank zij een polyptiek van 1323 is het zeker dat de beweging reeds in het begin der eeuw was ingezet. De definitieve opgaven der hoeven en der landerijen waren vooral talrijk in 1370-1374, 1392-1412 en rond 1430. Tijdelijke verwaarlozingen en cijnsverminderingen kwamen vooral voor in de jaren 1395-1413 en 1432-1439. De niet te loochenen crisis in de landbouwsector was, afgaande op de aanduidingen in de bronnen zelf, te wijten aan een gedurige ontvolking, die nog werd verscherpt en versterkt door natuurrampen en militaire verwoestingen.

Dergelijke samenvatting doet de rijkdom van dit boek geen recht. Wie zich voor de economische geschiedenis der late middeleeuwen interesseert, vindt hier tal van vruchtbare suggesties en kritische randbemerkingen op de algemeen gangbare theorieën, concrete details over misoogsten, pest, oorlogsverwoestingen, muntinhoud, enz., maar vooral onmiddellijk bruikbare voorbeelden van probleemstelling en methodische benadering. Dit geldt zeker ook voor de wijze waarop het materiaal werd verwerkt in tabellen met gemiddelden en indices en in bijzonder sprekende diagrammen en semi-logaritmische curven, bovendien voorzien van tendensrechten. Wij kunnen niet nalaten speciaal ter navolging aan te halen de wijze waarop een der basisgrafieken (Grafiek 47. De speltprijzen) ook is afgedrukt op een los doorzichtig blad, dat telkens ter vergelijking op andere grafieken kan worden opgelegd.

Tenslotte moeten nog vermeld worden de originele loon- en prijsreeksen, die in de tabellen worden meegedeeld en die gezien de strikt structurele vraagstelling van dit boek, op verre na niet worden uitgeput in de tekst. Voor het onderzoek van de duurtcrises, de conjunctuur, de levensduurte en de sociale geschiedenis zullen zij in de toekomst nog veel diensten bewijzen. Betreuren wij het echter dat, ofschoon de prijzen tenminste tot 1520 beschikbaar zijn blijkens een aantal grafieken, de tabellen onverbiddelijk in 1500 stoppen.

Een register van eigennamen en een lijst van de 67 tabellen en grafieken vergemakkelijkt nog de bruikbaarheid van dit werk, dat nogmaals komt aantonen dat goedgekozen en -geleide licentiaatsverhandelingen een niet te versmaden bijdrage tot de wetenschappelijke vooruitgang kunnen leveren. Prof. Génicot heeft bovendien het middel gevonden en de

tijd gemaakt om te voorkomen dat dergelijke verdienstelijke werken voor altijd als niet volkomen gaaf in de schuiven zouden blijven liggen.

R. VAN UYTVEN

M. L. FANCHAMPS, *Recherches statistiques sur le problème annonaire dans la principauté de Liège de 1475 à la fin du XVIe siècle: Tendances, cycles, crises* (Commission communale de l'histoire de l'Ancien Pays de Liège - Documents et Mémoires, X; Luik: Editions de la Commission communale de l'histoire de l'Ancien Pays de Liège, 1970. Een deel in - 8° van 353 blz. Prijs: 400 F.B.).

De indrukwekkende inspanningen van diverse groepen Belgische historici op het gebied van de prijzengeschiedenis ten spijt, bleef het prinsbisdom Luik, zeker voor de zestiende eeuw, op dit speciaal terrein een weinig bekend gebied. Daarom droeg in 1959-1960 de Luikse hoogleraar P. Harsin aan zijn studenten uit de tweede licentie een aantal seminariewerken op over de prijzengeschiedenis in het prinsbisdom tussen 1477 en 1610. Een van de medewerksters aan dit seminarie, nadien, tijdens de jaren 1964-1966, assistente van Prof. Harsin, mej. Fanchamps, heeft op zich genomen die seminariewerken na te zien, zo nodig aan te vullen en tot een geheel te verwerken. Door tijdgebrek heeft de bewerkster echter slechts de jaren 1477 tot 1564 uitvoerig behandeld.

Het resultaat van deze gebundelde inspanningen valt duidelijk uiteen in drie delen. Belangrijkst zijn eigenlijk de bijlagen, waarin drie prijsreeksen voor Luik worden gepubliceerd. In de eerste bijlage worden de spijkerprijzen van zeventien produkten (allerlei granen, meel, olie, peulvruchten) tussen 1475 en 1534 uitgegeven zoals zij door de Luikse schepenen werden vastgesteld om de renten in natura in geld betaalbaar te stellen. Er ontbreken echter gegevens voor verschillende jaren. Deze kunnen gedeeltelijk aangevuld worden door de spijkerprijzen die het kapittel van St.-Lambertus van Luik aan zijn rentebetaalders voorschreef. Deze reeks, uitgegeven als bijlage III, omvat de prijzen van spelt, rogge en tarwe voor de jaren 1528 tot 1563 en van spelt voor de pachter te Roloux voor dezelfde jaren. Spijkerprijzen zijn vaak in tijden van duurten bewust aan de lage kant gehouden. Reeds in 1957 werd dit door A. Wijffels voor de grafelijke spijkerprijzen aangetoond. Ofschoon deze bijdrage niet werd aangehaald, werd in de studie zelf bij voorkeur beroep gedaan op de prijzen van spelt, rogge en tarwe zoals zij door de gezworenen op de markt zelf werden opgenomen. Deze prijzen voor de jaren 1531 tot 1596 zijn vervat in bijlage II. Van deze niet steeds op vaste tijdstippen gehouden en volgens dezelfde normen doorgevoerde prijsopnamen werd ook een reeks gemiddelde prijzen per oogstjaar samengesteld. De geboden reeksen zijn des te belangwekkender omdat zij zoals gezegd de Luikse lacune grotendeels opvullen, maar ook omdat zij gedeeltelijk afkomstig zijn van documenten die in feite in 1944 werden vernield.

In de eigenlijke studie zelf zijn duidelijk twee delen te onderscheiden: enerzijds een meer algemeen synthetische benadering en anderzijds een aantal analytische hoofdstukken. Deze laatste rollen ons als het ware, jaar voorjaar, de film van de spanningen op de graanmarkt af. In principe beschrijft elk van deze hoofdstukken een korte cyclus van de prijzen met bijzondere aandacht voor het crisisjaar, waarin binnen deze cyclus de prijzen hun maximum bereiken. De omvang van de duurte, de mogelijke redenen van de schaarste (slechte weersomstandigheden, oorlogsverwoestingen, handelsverstoringen enz.), de reacties van de bevolking, eventueel zelfs oproerige bewegingen zoals van de Rivageois in 1531, de maatregelen van de overheid tegen de duurte, zoals beperking van de prijzen, bevordering van de graaninvoer, uitvoer- en monopolieverboden en dergelijke, worden,